

LBRIS

We know
books

art

Klett

11

Alexandru Crișan
Livi Papadima
Ioana Pârvulescu
Florentina Sâmișian
Rodica Zafiu

Limba și literatura română

Clasa a XI-a

COMPETENȚE GENERALE

ȘI COMPETENȚE SPECIFICE

1. Utilizarea corectă și adecvată a limbii române în diferite situații de comunicare
- 1.1. Aplicarea cunoștințelor de limbă în receptarea mesajelor orale și scrise

1.2. Utilizarea achizițiilor lingvistice, cu accent pe aspectele normative

1.3. Folosirea adecvată a strategiilor de comunicare orală în monolog și dialog

1.4. Utilizarea adecvată a tehnicilor de redactare
2. Comprehensiunea și interpretarea textelor
- 2.1. Utilizarea strategiilor de lectură în vederea înțelegerii adecvate a textelor studiate

2.2. Compararea viziunii despre lume, despre condiția umană sau despre artă reflectate în texte literare, nonliterare sau în alte arte

2.3. Interpretarea textelor studiate prin prisma propriilor valori și a propriei experiențe de lectură
3. Situarea în context a textelor studiate prin raportare la epocă sau la curente culturale / literare
- 3.1. Identificarea și explicarea relațiilor dintre opera literară studiată și contextul cultural în care a apărut aceasta

3.2. Dezvoltarea unei viziuni de ansamblu asupra fenomenului cultural românesc până la începutul secolului al XX-lea

3.3. Identificarea unor conexiuni între literatura română și cea universală

3.4. Utilizarea adecvată a tehnicilor de documentare și cercetare a unei teme
4. Argumentarea orală sau în scris a unor opinii în diverse situații de comunicare
- 4.1. Utilizarea tehnicilor și strategiilor argumentative în situații de comunicare diverse (scrise sau orale)

4.2. Compararea și evaluarea unor argumente diferite în vederea formulării unor judecăți proprii

Cuprins

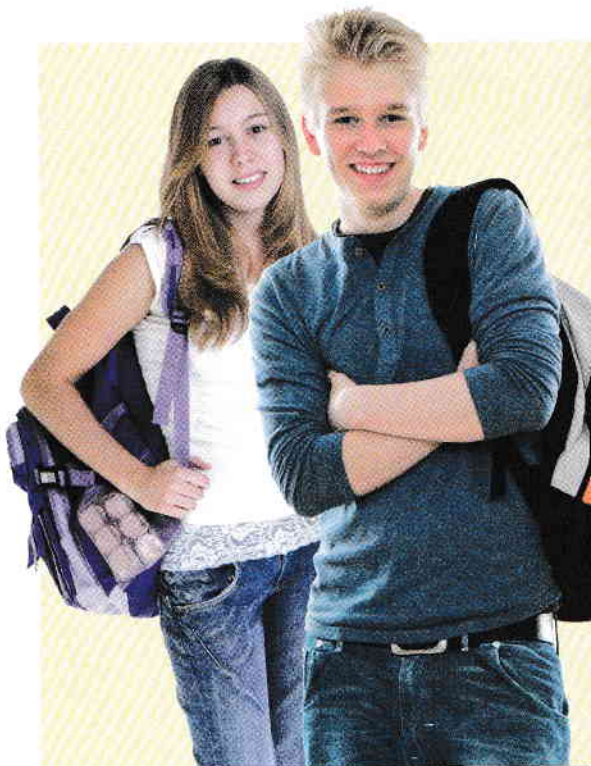
UNITATEA 1 – FUNDAMENTE ALE CULTURII ROMÂNE	
Originile și evoluția limbii române.....	8
Tehnici de documentare.....	25
Latinitate și dacism (<i>studiu de caz</i>).....	28
Prezentarea orală a unei cercetări	35
UNITATEA 2 – PERIOADA VECHIE	
Dimensiunea religioasă a existenței (<i>studiu de caz</i>).....	38
Limbaje de specialitate.....	42
Fonetică și ortografie	44
Formarea conștiinței istorice (<i>studiu de caz</i>). Cronicarii ..	47
Curente culturale în secolele XVII-XVIII:	
Umanismul	52
Iluminismul.....	57
Norma lingvistică.....	62
<i>Istoria ieroglifică</i> de Dimitrie Cantemir	65
UNITATEA 3 – PAȘOPTISMUL ȘI JUNIMEA	
Rolul literaturii în perioada pașoptistă (<i>studiu de caz</i>)....	72
Amestec și contraste: <i>Balta-Albă</i> de Vasile Alecsandri...	76
Descoperirea literaturii populare: <i>Miorița</i>	83
Ecouri ale motivului mioritic în literatura cultă:	
<i>Baltagul</i> de Mihail Sadoveanu	90
Vocabularul	93
Cum scriem despre o epocă sau un curent literar	95
Criticismul junimist: Titu Maiorescu (<i>studiu de caz</i>).....	97
Mijloace retorice și argumentative	102
Cum scriem ca să convingem	103
Diversitate în opera marilor clasici (<i>studiu de caz</i>).....	105
România, între Orient și Occident (<i>dezbatere</i>)	110
Neologisme	114
Evaluare sumativă.....	116

UNITATEA 4 – CURENTE LITERARE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Gustul romanticilor pentru folclor:	
<i>Piatra Teiului</i> de Alecu Russo	118
Morfologie.....	124
Ironia romantică:	
<i>Cugetările sărmanului Dionis</i> de Mihai Eminescu	126
Feminitatea romantică:	
<i>Atât de fragedă...</i> de Mihai Eminescu	131
Meditația romantică: <i>Scrisoarea I</i> de Mihai Eminescu....	135
Nuvela realistă: <i>Moara cu noroc</i> de Ioan Slavici	142
Prezentarea orală a unei cărți	155
Structuri și funcții sintactice	157
Prelungiri ale romantismului și ale clasicismului:	
<i>Mânioasă</i> de George Coșbuc	159
Cum scriem despre tema unui text.....	165
Începuturile modernismului – experiențe simboliste:	
<i>Valțul rozelor</i> de Alexandru Macedonski	167
Simbolismul european (<i>studiu de caz</i>)	172
Evaluare sumativă	176

UNITATEA 5 – PERIOADA INTERBELICĂ: PROZA

Romanul psihologic: <i>Adela</i> de Garabet Ibrăileanu	178
Romanul experienței: <i>Maitreyi</i> de Mircea Eliade.....	188
Informativ, descriptiv, narativ	193
Modele epice în romanul interbelic (<i>studiu de caz</i>)	195
Literatură și pictură. Dialogul artelor	199
Cronica unui eveniment artistic. Cronica plastică.....	202
Evaluare sumativă	204
Indice	205
Tabel cronologic.....	215

VALORI ȘI ATITUDINI

Cultivarea interesului pentru lectură și a plăcerii de a citi, a gustului estetic în domeniul literaturii

Stimularea gândirii autonome, reflexive și critice în raport cu diversele mesaje receptate

Formarea unor reprezentări culturale privind evoluția și valorile literaturii române

Cultivarea unei atitudini pozitive față de comunicare și a încrederii în propriile abilități de comunicare

Abordarea flexibilă și tolerantă a opiniilor și a argumentelor celorlalți

Cultivarea unei atitudini pozitive față de limba maternă și recunoașterea rolului acesteia pentru dezvoltarea personală și îmbogățirea orizontului cultural

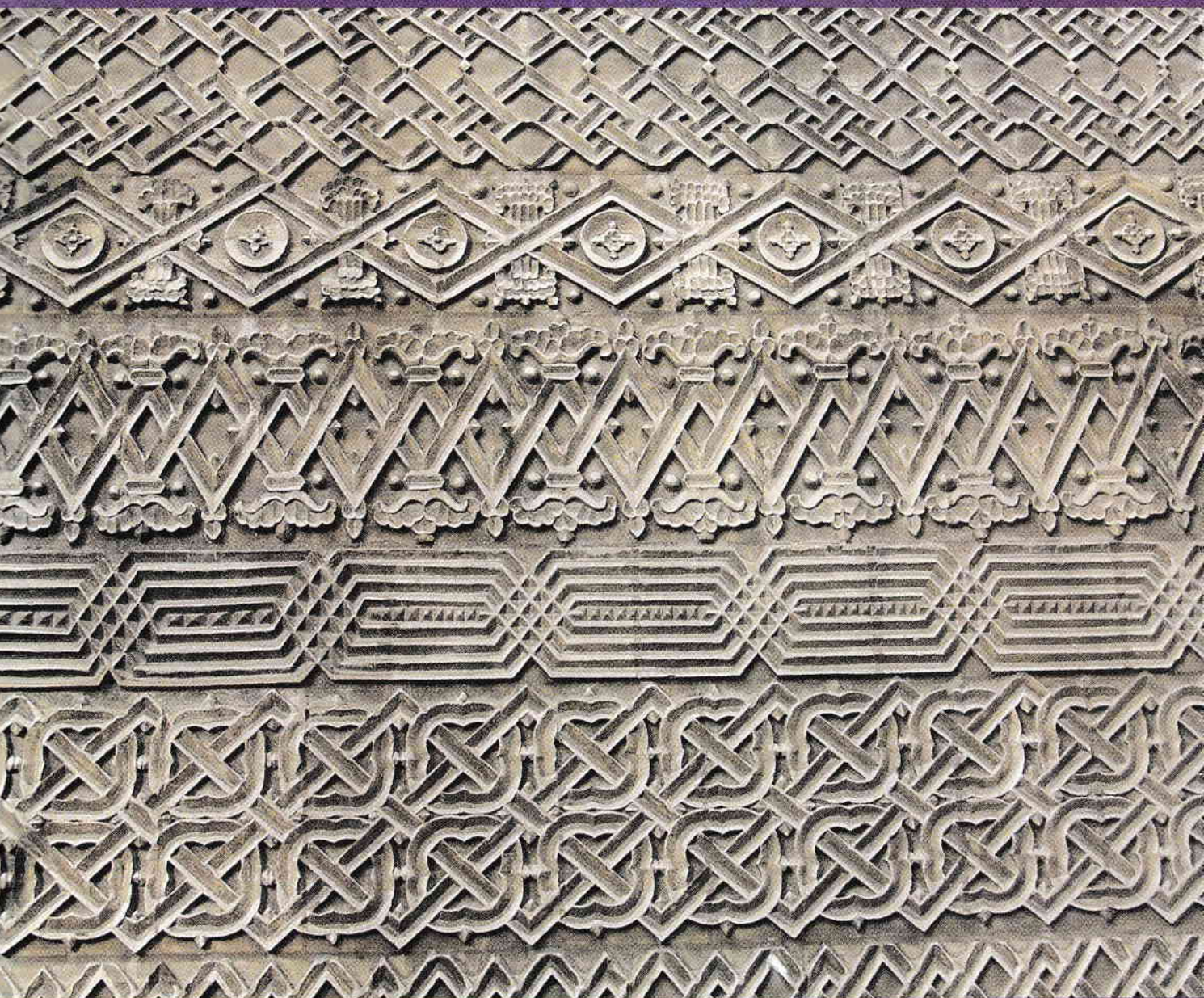
Dezvoltarea interesului față de comunicarea interculturală

LBRIS

We know
books

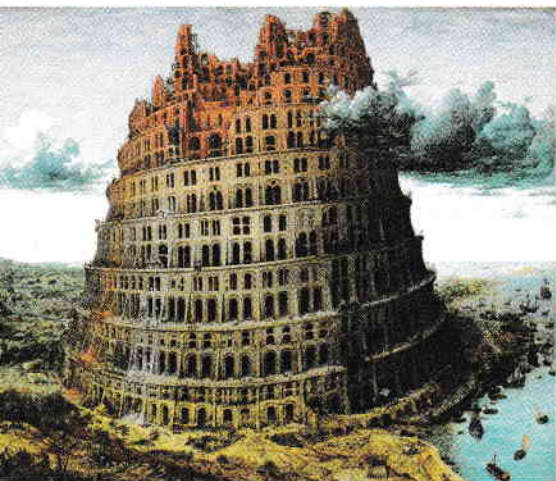
UNITATEA 1

Fundamente ale culturii române

Basorelief, Mănăstirea Sfinții Trei Ierarhi, Iași

Originile și evoluția limbii române

Pieter Bruegel cel Bătrân (c. 1525-1569),
Turnul Babel (Rotterdam)

DICTIONAR LINGVISTIC

Etimologia studiază originea cuvintelor, pe baza regulilor și a tendințelor de evoluție a formei lor sonore (fonetice) și a sensurilor. De exemplu, substantivul latinesc *pavimentum* (formă de acuzativ) „teren bătătorit, podea” a devenit în română „pământ”, prin transformări regulate ale sunetelor (au căzut -v- intervocalic și sunetele finale, vocala *a* s-a închis, iar *e* a căpătat un timbru diferit și s-a închis înainte de grupul *nt*) și prin extinderea sensului.

Cu cât dispunem de însemnarea în scris a mai multor faze din evoluția unui cuvânt, cu atât mai sigură este reconstituirea originii sale (a **etimonului**). De exemplu, între cuvântul latinesc *directus* și cuvântul românesc actual *drept*, diferența este destul de mare. Dacă știm că în limba veche forma era *dereptu* și că grupul -ct- a trecut la -pt- în multe alte cuvinte (*lactem* > *lapte*, *factum* > *fapt*, *octo* > *opt* etc.), legătura devine evidentă.

PENTRU ÎNCEPUT

- 1 De ce credeți că se schimbă limbile? Alegeți din lista de mai jos sau formulați alte răspunsuri:
 - din cauza influenței altor limbi
 - pentru că formele din limba vorbită, populară, tind să ia locul celor din limba scrisă
 - pentru că se schimbă realitatea, modul de viață, obiectele din jur
 - pentru că neglijențele de exprimare și abaterile devin cu timpul regulă și înlocuiesc vechile forme.
- 2 Ce limbi înrudite între ele cunoașteți? Ce trăsături le dovedesc înrudirea?
- 3 Găsiți trei trăsături comune și trei trăsături diferite între română și o limbă străină pe care o cunoașteți (de exemplu: în română, în franceză și în spaniolă, adjectivul se acordă în gen și număr cu substantivul determinat; în engleză, adjectivul e invariabil).
- 4 Discutați pe grupe cu colegii, stabilind câteva trăsături care diferențiază limba română din acest moment de alte faze ale sale din trecut (de exemplu, mulțimea împrumuturilor din engleză).

FORMAREA LIMBII ROMÂNE

• De la latină la limbile romanice

- *Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua, sicut in caelo, et in terra. (latină)*
- *Notre père, qui êtes aux cieux, que votre nom soit sanctifié; que votre règne vienne, que votre volonté soit faite sur la terre comme au ciel. (franceză)*
- *Pai nosso, que estás nos céus, santificado seja o teu nome; venha a nós o teu reino; seja feita a tua vontade, assim na terra, como no céu. (portugheză)*
- *Padre nuestro, que estás en los cielos, santificado sea el tu nombre; venga a nos el tu reino, hágase tu voluntad así en la tierra como en el cielo. (spaniolă)*
- *Padre nostro, che sei nei cieli, sia santificato il tuo nome; venga il tuo regno, sia fatta la tua volontà, come in cielo, così in terra. (italiană)*
- *Tatăl nostru, care ești în ceruri, sfințească-se numele Tău; vie împărăția Ta, facă-se voia Ta, precum în cer, așa și pe pământ. (română)*

Limba română provine din limba latină vorbită în părțile de est ale Imperiului Roman. Face, deci, parte din familia limbilor romanice, dintre care unele au devenit limbi naționale (italiana, franceza, spaniola, portugheza, româna), altele au rămas limbi regionale (catalana în Spania, sarda în insula Sardinia din Italia, dialectele retoromane în Elveția) sau chiar au dispărut (dalmata).

Limbile romanice nu continuă direct latina clasică, ci latina populară (având, ca orice varietate orală, particularități față de limba scrisă).

În timp, limbile se modifică. Când s-au acumulat multe modificări (fonetice, gramaticale și lexicale), astfel încât varianta de origine nu mai e înțeleasă de vorbitori, se poate vorbi de o limbă nouă. Totuși transformările sunt un fenomen continuu și gradual, în care nu e ușor să fixăm praguri. În genere se admite că procesul de constituire a limbilor romanice s-a încheiat în secolul al IX-lea. Pentru română, s-au propus mai multe date: formarea limbii române ar fi durat până în secolele VI-VII, VIII sau IX.

1 Identificați ce a devenit în română fiecare dintre cuvintele latinești moștenite de mai jos (alegând unul dintre răspunsurile a, b sau c) și discutați transformarea sensului lor:

- lat. *passer* (Ac. *passerem*) „vrabie” > rom.:
a a păsa; b pasăre; c păsat.
- lat. *anima* „suflet” > rom.:
a animal; b inimă; c animație.
- lat. *conventus* „adunare” > rom.:
a convins; b convocat; c cuvânt.

2 Observați transformările următoare. Încercați să formulați legea de transformare fonetică pe care o ilustrează toate exemplele.

- a lat. *sol* (Ac. *solem*) > rom. *soare*
- b lat. *filum* > rom. *fir*
- c lat. *mola* > rom. *moară*

• Continuitate de limbă/continuitate de cultură

Începând din secolul al X-lea, înconjurați de popoare care vorbeau limbi din alte familii (limbi slave, maghiară, limbi turcice) și având o confesiune (ortodoxă) care nu utiliza latina în biserică, vorbitorii de română nu au mai avut, pentru multă vreme, contact cu celelalte limbi romanice și au pierdut mai ales legătura culturală cu reperul latinei culte. În vreme ce franceza, italiana, spaniola etc. au preluat permanent cuvinte, structuri sintactice și modele stilistice din latina medievală, româna s-a dezvoltat în afara acestei influențe. Recuperarea fondului cultural latin s-a produs masiv de abia în secolele al XVIII-lea și XIX-lea.

Româna a rămas pentru mult timp o limbă populară, vorbită. Izolarea și caracterul popular au favorizat – în comparație cu evoluția celorlalte limbi romanice – atât păstrarea unor elemente arhaice, cât și impunerea mai rapidă a unor inovații din vorbire.

Româna este indiscutabil o limbă romanică. Structura sa gramaticală și vocabularul de bază – elementele care constituie scheletul oricărei limbi – sunt majoritar latine. În structura gramaticală, româna conservă din latină clasele de declinare ale substantivului, pronumele personal, tipurile de adjective, numeralele de la 1 la 10, clasele de conjugare ale verbelor, cele mai multe moduri și timpuri, principalele conjuncții și prepoziții. În vocabular, sunt de origine latină cele mai multe dintre cuvintele care denumesc noțiuni, obiecte, acțiuni și însușiri fundamentale (relații de rudenie, părți ale corpului uman, elemente naturale, plasarea în timp și în spațiu etc.) și care sunt, prin urmare, frecvente în vorbire.

10 cuvinte moștenite din latină: a avea, bun, casă, a face, a fi, lege, ochi, om, timp, viață.

1 Comentați citatele de mai jos, discutând despre diferența dintre *continuitatea de limbă* și *continuitatea de cultură*.

- a „În timp ce în lingvistica romanică româna are, pentru comparațiile lingvistice, o importanță de prim ordin, în comparațiile literare lipsa unei literaturi medievale și premisele complet deosebite de la care a plecat literatura română fac ca aceasta să fie greu comparabilă cu celelalte literaturi neolatine.” (C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, traducere românească, București, Editura științifică și enciclopedică, 1977)
- b „Se poate deci afirma că româna este o limbă romanică rezultată dintr-o foarte veche, constantă și înrâncenată language loyalty [fidelitate lingvistică], care i-a asigurat identitatea în timp și spațiu, dar și dintr-o cultură marcată de mai multe rupturi, după fluxul și refluxul latinității în această zonă orientală a Europei, zguduită de vicisitudini și acoperită de tăcerile istoriei.” (Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 3, *Noi contribuții*, Cluj Napoca, Editura Clusium, 1999)

Inscripție latină (biserica din Densuș)

Inscripție latină (Deva)

2 O cercetare statistică asupra inventarului de cuvinte dintr-un dicționar poate da impresia că în componența limbii române împrumuturile ulterioare, foarte numeroase, au redus considerabil ponderea elementului latin moștenit. Pornind de la ideea din citatul următor, găsiți câteva dintre cuvintele moștenite din latină a căror „valoare de circulație” să fie foarte mare.

„Precum în economia politică moneta [= moneda] este mijlocul universal al circulației tuturor bunurilor, tot așa în lingvistică graiul este mijlocul universal al circulației ideilor și impresiunilor. [...] Din două *lucruri lingvistice* de o valoare intrinsecă identică, unul poate să aibă o valoare utilă înzecită și chiar însoțită decât cellalt, dacă în graiul comun al poporului circulează de zece sau de o sută de ori mai mult în același interval de timp. [...] Negreșit slavismele la români, sau chiar turcismele, nu sunt puține; în *circulațiune* însă, adică în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele se pierd aproape cu desăvârșire față de latinismele.” (B.P. Hasdeu, *Limba în circulațiune*, în *Cuvenete den bătrâni*, III, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă, București, Editura didactică și pedagogică, 1984; ediția orig. 1881)

3 Identificați, cu ajutorul dicționarului, cuvintele moștenite din latină (și derivatele de la ele sau compusele din elemente exclusiv latine) din textele de mai jos.

a „Iubind în taină am păstrat tăcere, / Gândind că astfel o să-ți placă ție, / Căci în priviri citeam o vecinicie / De-ucigătoare visuri de plăcere. [...] / Cu o suflare răcorești suspinu-mi, / C-un zămbet faci gândirea-mi să se-mbete. / Fă un sfârșit durerii... vin' la sânu-mi.” (Mihai Eminescu, *Iubind în taină*)

b „Prietene crescut la oraș / fără milă, ca florile în fereastră, / prietene care încă niciodată n-ai văzut / câmp și soare jucând subț peri înfloriți, / vreau să te iau de mână, / vino, să-ți arăt brazdele veacului.” (Lucian Blaga, *Pluguri*)

c „Dar ninge. Ninge cu ochi de pești, / cu ochi de șerpi, de câini. / Ninge izbînd în ziduri până devin nefirești, / oarbe și fără stăpîni. / Ninge. Și ochii se sparg, lăsînd afară / vederi de piatră, priveliști marine, / înfățișări ale lumii fără de sine, / micșorată, fugară.” (Nichita Stănescu, *Ninge cu ochi*)

4 Stabiliți procenteale cuvintelor moștenite din latină din fragmentele a-c de la exercițiul 3 (inclusiv derivatele și compusele de la ele) în ansamblul cuvintelor folosite în fiecare text (fiecare cuvânt fiind numărat o singură dată, indiferent de faptul că apare repetat, eventual în forme flexionare diferite). Stabiliți apoi procenteale, în funcție de frecvență. Comparați și explicați diferențele sau asemănările dintre rezultate.

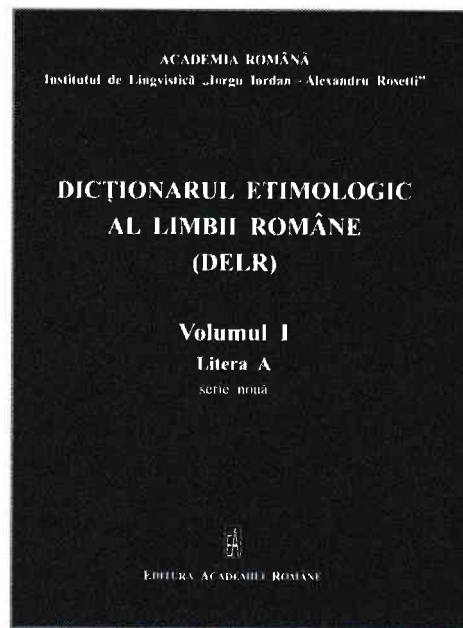
• Substratul

Dezvoltate în condiții diferite, limbile romanice au suferit influența substratului (a limbii vorbite de populațiile cucerite de romani) și a altor limbi cu care populația romană sau romanizată a venit în contact, de-a lungul secolelor.

În cazul limbii române, substratul îl constituie limba daco-geților, din familia limbilor trace (indo-europeană): aceasta nu a fost consemnată în scris și pare oricum a nu fi lăsat multe urme (după unii autori, circa 100-150 de cuvinte, la care se adaugă și transmiterea unor sensuri speciale și a unor construcții gramaticale). La reconstituirea acestor urme servește comparația cu albaneza.

10 cuvinte de origine traco-dacă: *abur, barză, brad, a se bucura, buză, căciulă, copac, moș, vatră, viezure.*

Alegeți, dintre cuvintele de probabilă origine traco-dacă din lista de mai jos, pe cele care au dat naștere unor familii lexicale: * abur * brad * baltă * coacăză * ghi-onoaie * ghiuj * grumaz * mazăre * mărar * mînz * moș * pârâu * rînză * spuză * urdă * viezure

Dicționarul etimologic al limbii române

INFLUENȚE VECI

• Influența slavă, maghiară, greacă

Latina dunăreană a primit o serie de influențe din greacă, chiar anterioare formării limbii române; ulterior, au intrat în română unele cuvinte din greaca medie (bizantină), în genere prin intermediar slav.

E foarte probabil că în fazele vechi limba română să fi primit unele influențe germanice (de la populațiile migratoare), dar acestea nu au putut fi clar dovedite.

Cea mai puternică influență asupra limbii vechi este însă cea slavă. Ea s-a exercitat pe cale populară – prin contacte cu populații slave, așezate din secolul al VII-lea în estul Europei și conviețuind cu populația romanizată –, dar și pe cale cultă, prin slavonă, care era limba bisericească și a cancelariei în țările române. Ambele straturi (popular și cult) se bazează pe graiurile slavilor din sud, care stau la originea bulgarei de azi.

Slavona bisericească a fost acceptată de Constantinopol ca limbă liturgică (alături de greacă și de latină) și a primit în secolul al IX-lea un alfabet: *alfabetul chirilic*, creație a călugărilor bulgari Chiril și Metodiu și a ucenicilor acestora, alfabet alcătuit pe baza celui grecesc.

Unele dintre împrumuturile slave populare au devenit cuvinte din fondul principal, esențiale până azi. Destul de multe, dublate în secolul al XIX-lea de împrumuturi moderne, au ieșit din uzul curent, căpătând în schimb conotații arhaizante, populare, poetice.

Împrumuturile culte din slavonă au avut în genere o circulație mai limitată (în administrație și în biserică), de aceea au fost ulterior înlocuite de alte împrumuturi (mai ales latino-romanice). Cele mai multe s-au păstrat în stilul bisericesc, predominant conservator, unde au căpătat ulterior și valoare de mărci distinctive ale limbajului bisericii ortodoxe față de cele ale altor biserici creștine.

10 cuvinte de origine slavă: *ceas, a citi, dragoste, a iubi, muncă, prieten, prost, a sfârși, a trăi, vorbă.*

Există un strat vechi de împrumuturi din maghiară (nu foarte numeroase, dar cuprinzând cuvinte din lexicul fundamental).

10 cuvinte de origine maghiară: *chin, fel, gând, hotar, a întâlni, marfă, neam, oraș, seamă, vamă.*

1. Identificați (și verificați cu ajutorul dicționarului) cuvântul de origine latină și cel de origine slavă în perechile sinonimice următoare: * vreme/timp * a vrea/a voi * teamă/spaimă * cuvânt/vorbă * a zâmbi/a surâde.
2. Grupați cuvintele de origine slavă de mai jos în trei categorii:
 - a populare;
 - b ale curții și administrației;
 - c bisericești.
 * preobrajanie * ceaslov * nevestă * pravoslavnic * troiță * voievod * pocăi * a blagoslovi * a propovădui * jitnicer * duhovnic * denie * cneaz * dijmă * necaz * pravilă
3. Poezia secolului al XX-lea utilizează uneori cuvinte de origine slavă pentru conotațiile lor populare, arhaice sau religioase; asemenea cuvinte sunt frecvente în special în poezia tradiționalistă. Identificați, cu ajutorul dicționarului, lexicul de origine slavă din versurile de mai jos și stabiliți dacă este sau nu folosit cu intenție stilistică.
 - a „Ca o vecernie domoală / Se stinge zvonul din dumbravă, / Pleoapa soarele-și închide / Sus, pe-o căpiță de otavă. / Norodul a cuprins podmolul / Lângă frăgarul din uliță - / De cârjă sprijinit răsare / Bătrânul preot la porțiță.” (O. Goga, *Apostolul*)
 - b „De când mă zămislisem pornise c-o solie: / Noianuri să străbată și-n sârg să mă-ntâlnească, / Dar pururea zăbavnic, bătut de vijelie, / La gura de răspântii a stat să poposească.” (V. Voiculescu, *Îngerul nădejdi*)
4. Comentați citatul următor, în care G. Călinescu caracterizează împrumuturile slave pe baza unei selecții evident subiective. Demontați „demonstrația” sa, construind (cu alte exemple) o contrademonstrație.

„Fondul slav (slav și vechi bulgar) izbește numaidecât prin sunetele gângăvite, gâfâite, sumbre, de un grotesc trist adeseori... [...] Multe cuvinte arată infirmități sufletești și trupesti și sunt apte pentru pictarea monstruosului: *mârșav, scârnav, trândav, gângav, gârbov, cârn, pleșuv, curvar, năuc, prost, tâmp.* [...] Alte cuvinte trezesc teroarea mișcărilor turburi de adunări umane (*gloată, grămadă, ceată, norod, pâlce*), calamitățile (*potop, pojar, vifor, prăpăd, răzmeriță, răscoală, răzvrătire, pribegire*), cu sonuri ce înspăimântă (*răcnire, hohotire, plescăire*) sau intră în lumea

haoticului, a groazei infernale și escatologice (*primejdie, taină, clădire, nălucire, prăpastie, beznă, iad*).” (G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* [1941], ed. a II-a, București, Editura Minerva, 1982)

DIALECTELE SUD-DUNĂRENE

În Balcani au mai rămas grupuri de populație romanizată, vorbind dialecte romanice provenind din „româna comună” – limba care circula (la nord și la sud de Dunăre) în secolele al VIII-lea–al X-lea. Se consideră că româna are patru dialecte: dacoromâna (cea pe care o desemnăm de obicei prin termenul „română”, vorbită la nord de Dunăre, pe un teritoriu care este cu aproximație cel al României de azi), aromâna (vorbită în anumite zone din Grecia, Macedonia, Albania și Bulgaria), meglenoromâna (într-o zonă, la nord de Salonic, împărțită între Grecia și Macedonia) și istroromâna (în câteva localități din peninsula Istria, din Croația). Cele patru dialecte au trăsături gramaticale și lexicale asemănătoare, dar și destule diferențe. Dialectele din sudul Dunării au fost influențate de contactul cu limbile greacă, macedoneană, croată, italiană, albaneză, bulgară, turcă.

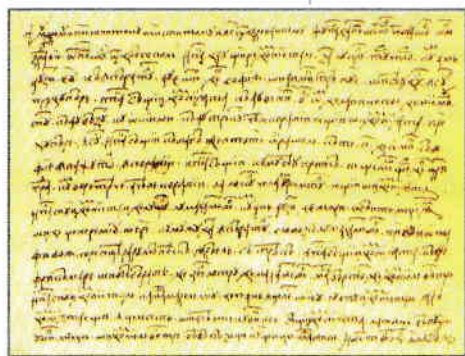
Rezervând termenul de *dialect* (sau *dialect istoric*) pentru aceste mari subdiviziuni, lingviștii folosesc de obicei cuvântul *subdialect* pentru varietățile regionale ale dacoromânei (subdialectul muntenesc, moldovenesc, bănățean, crișean, maramureșean).

Completați echivalarea proverbelor aromânești de mai jos, identificând sensul segmentului netradus.

- * *Apa treați, arina armâni.* = Apa trece, nisipul...
- * *Banî ca câtușea cu șoariclu.* = Trăiesc ca pisica...
- * *Cașu bunu tu foali di câni.* = Brânză bună în burduf...
- * *Caplu fați, caplu tradzi.* = Capul...
- * *Pocilu s-duți multi ori la apă și-unî oarî s-frândzi.* = Ulciorul...

Miniatură de Jean Le Tavernier, secolul al XV-lea

Scrisoarea lui Neacșu

ÎNCEPUTURILE SCRISULUI ÎN ROMÂNĂ (SECOLUL AL XVI-LEA)

În Țara Românească și în Moldova, limba de cultură – a cancelariei și a bisericii – a fost, în secolele al XIII-lea–al XVI-lea, slavona, folosită în scris în texte religioase, în hotărâri domnești, acte juridice, scrisori, cronici. S-au păstrat texte redactate în slavonă pe teritoriul românesc, din secolul al XIV-lea (cel mai vechi act păstrat e din 1374). Într-unele dintre aceste texte apar cuvinte românești: nume proprii (nume de familie, porecle, toponime) – *pan Arbure*, *Bălaur vel logofet*, *Roman Blândul*, *pan Limba-dulce*, *Crețești*, *Vaideei* – și termeni strecurați în enumerări, liste, descrieri topografice (gură, hotar, roate).

În Transilvania, devenită parte a regatului maghiar, catolic, limba de cultură a fost – din secolul al XII-lea – latina (medievală), păstrată în inscripții și documente. Limba serviciului religios ortodox era însă tot slavona.

Cel mai vechi text românesc cu datare certă este o scrisoare de la 1521, a lui Neacșu din Câmpulung. E foarte posibil să se fi scris în românește și înainte, dar textele nu s-au păstrat. Câteva traduceri de texte religioase, păstrate în copii manuscrise din secolul al XVI-lea, au fost probabil redactate chiar înainte de 1521. Ele au fost descoperite în secolul al XIX-lea și au fost numite (după loc sau proprietar) *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Voronețeană*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzachi*. Aceste manuscrise nu au putut fi datate și localizate cu mare certitudine; după părerea unor filologi, traducerea ar fi provenit din Maramureș, de unde și denumirea de „texte maramureșene”; alte cercetări au stabilit ca mai probabilă originea traducerilor inițiale în zona Banat-Hunedoara, iar a copiilor păstrate – în Moldova. Le distinge o particularitate fonetică, rotacismul: transformarea lui *-n-* intervocalic în *-r-*, în cuvinte de origine latină (ex.: *mânără*, *mără* = mână); de aceea sunt numite și „texte rotacizante”.

Din secolul al XVI-lea s-au păstrat destul de puține texte românești. Este importantă diferența dintre textele traduse (scrieri religioase, manuscrise sau tipărite) și cele originale (acte, scrisori și documente manuscrise): traducerile sunt de obicei mai greoaie, pentru că sunt influențate de originalul străin, în vreme ce textele originale sunt mai accesibile și se apropie mai mult de limba de astăzi.

SCRISOAREA LUI NEACȘU [1521]

Mudromu i plemenitomu i cistitomu i B[o]gom darovannomu zupan Hanăș Begner ot Brașov, mnog[o] zdravie ot Neacșul ot Dlugopole.¹

I pak dau știre domnietale za lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul au ieșit din Sofiia și aimintrea nu e. Și se-au dus în sus pre Dunăre. I pak să știi domniia-ta că au venit un om de la Nicopoe de mie mi-au spus că au văzut cu ochii lui că au trecut ceale corăbii ce știi și domniia-ta pre Dunăre în sus. I pak să știi că bagă den toate orașele câte 50 de oameni să fie în ajutor în corăbii. I pak să știi cumu se-au prins nește meșteri den Țarigrad cum vor treace aceale corăbii la locul cela strimtul ce știi și domniia ta. I pak spui domnietale de lucrul lu Mahamet-Beg, cum am auzit de boiari ce sânt megiiăș și de genere-miu Negre, cumu i-au dat împăratul slobozie lu Mahamet-Beg, pre io-i va fi voia pren Țeara Rumânească, iară el să treacă. I pak să știi domniia ta că are frică mare și Băsărab de acel lotru de Mahamet-Beg, mai vârtos de domniele voastre. I pak spui domnietale ca mai-marele miu de ce am înțeles și eu. Eu spui domnietale, iară domniia ta ești înțelept și aceaste cuvinte să ții domniia ta la tine, să nu știe oameni mulți și domniele voastre să vă păziți cum știți mai bine. *I B[og]i te ves[e]lit, aminu.²*

NOTE LEXICALE

i pak (slav.) – de asemenea,

Nicopoe – Nicopole.

za (slav.) – despre.

io, adv. – unde.

¹ Text slavon: „Înțeleptului și nobilului și cinstitului și de Dumnezeu dăruitului jupan Johannes Benkner din Brașov, multă sănătate de la Neacșul din Câmpulung”.

² Text slavon: „Și Dumnezeu să te veselească, amin”.

Explicații lingvistice

Textul are unele particularități fonetice (în *ceale*, diftongul *ea* nu s-a redus încă la *e*; apare forma mai veche, *pre*, a prep. *pe* < lat. *per* etc.) și gramaticale (de exemplu, formă unică pentru persoana a III-a singular și plural a auxiliarului *a avea*: *au*).

Scrisoarea lui Neacșu a fost reprodusă după *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1979.

DISCUTAREA TEXTULUI

1 Scrisoarea nu este datată, dar anul redactării ei a fost stabilit în funcție de evenimentele și de persoanele la care se referă. Johannes [Hans, Hanăș] Bankner era primarul Brașovului (Kronstadt). Din păcate, nu a fost pe deplin identificat Neacșu din Câmpulung, după unii un mic boier, după alții un negustor.

Identificați formulele prin care sunt desemnați în text Soliman Magnificul (sultan al Imperiului Otoman între 1520 și 1566), Mehmet-beg (pașă de Nicopole) și Neagoe Basarab (domnitorul Țării Românești între 1512 și 1521).

2 Cât de ușor de înțeles vi se pare textul scrisorii? Observați principalele diferențe față de limba de azi.

3 Cum explicați prezența formulelor mai ample de început și de sfârșit în slavonă, precum și existența unor cuvinte și expresii slave în textul scrisorii?

4 Verificați în ce măsură textul are o structură de „scrisoare informativă” sau de „raport de spionaj”, identificând prezentarea „obiectului comunicării”, detalierea informațiilor, autentificarea lor, indicarea surselor, cererea de confidențialitate etc.

DINCOLO DE TEXT: SECOLUL AL XVI-LEA

1 Citiți textul următor, un *Zapis de vânzare* din 1577, din județul Galați. Comparați structura sa cu cea a unui act de vânzare-cumpărare modern.

„Adecă eu, Petrea Brahăș, scriu și mărturisesc cu cestu zapis al meu cum am fostu cumpărat o parte de ocină, din sat din Brăhășești, de unde au fostu ședzindu Cudrea, din giunăta de sat, a cincea parte, ce s-a aleage partea Anușcăi și a fratelui ei Măteiu, și eu o am vândut lui Dumitru Teahni și femeii sale Teclei dreptu doauo sute și treidzeci de florinți bani tătarăști, ca să-i hie lui ocină și moșie în veaci neclătită. Și în tocmală ne-au fostu Ona sulițașul și Burnar spătărel și Cociubă de-acolea și mulți oameni buni. Și eu Ștefan diiacul am scris. Și pre mai mare credințe ne-am pus și pecețile ca să să știe.”

2 Citiți fragmentul următor, dintr-un volum tipărit de diaconul Coresi. Observați câteva diferențe față de limba actuală.

„Întrebare: în ce chip văm dară noi sārba dumineca? Răspuns: nu numai cu șederea și cu lāsarea lucrului, să ne îmbrăcăm în ceale veșminte mai bune, să ședem supt pāreți sau supt umbre, să ne pāram sau să ne sfādim sau să clevetim, sau în zi de sārbeatoare să meargem la cārcime și să ne îmbrātām ca nește porci, ce sārbeatorile sânt tocmite cum în iale să grijim de slujba lu Dumnezeu și de grija sufletului. [...] Și cu muiarea ta și cu toată fāmeaia ta pasā la besearecā: acolo va fi popa gata cu ispravā bunā, ce se cade popeei pre învățatura mișeilor. [...] Cum acolo popa să spuie cuvântul lui Dumnezeu, sfānta evanghelie în limba pre carea grāiesc oamenii, să putem înțeleage noi, mișelamea. Ce folosu e lor deaca popa grāiaște în limbā striinā, rumānilor sārbeaște, de nu înțeleg, sau pre altā limbā ce nu vor înțeleage ascultătorii?” (Coresi, *Tālcul evangheliilor*, 1567 sau 1568)

3 Arătați în ce măsură textul de la punctul 2 este accesibil cititorului de azi.

DICȚIONAR CULTURAL

Diaconul Coresi (c. 1510-c. 1583) – tipograf și editor, care a lucrat mai întâi la Târgoviște, apoi (din 1559) la Brașov, tipărind cu caractere chirilice cărți slavone, dar și românești. I se datorează primele tipăriri în română: *Tetraevanghel* (1561), *Psaltire* (1570), *Liturghier* (1570) etc. Unele dintre cărțile românești, finanțate de sașii din Brașov, au fost în primul rând un mijloc de propagandă reformată printre români. Nu este clară contribuția sa lingvistică personală la traducerea, revizia și omogenizarea textelor. Tipăriturile sale au o mare importanță pentru evoluția și unificarea limbii române ca limbă de cultură. Limba cărților tipărite de Coresi, în care predomină particularitățile dialectale muntenesti, este cursivă și îngrijită.

Tetraevanghel – carte care cuprinde cele patru evanghelii ale Noului Testament.

Psaltire – carte care cuprinde psalmii din Vechiul Testament.

Liturghier – carte bisericească de ritual care descrie desfășurarea liturghiei.

Tālcul evangheliilor (Cazanie, Carte de învățătură) – culegere de predici, legate de pasaje din evanghelii.

Tetraevanghel tipărit de diaconul Coresi la Brașov, în 1561

NOTE LEXICALE

fāmeaie (femeie < lat. *familia*), s.f. – familie.

pāsa, vb. – a trece, a merge.

mišel, s.m. – om de rând; **mišelame**, s.f. – (colectiv) oameni de rând.

sārbeaște (sārbește), adv. – într-o limbă slavă (bulgară, sārbbā).

Reforma – mișcare religioasă declanșată de Martin Luther la începutul secolului al XVI-lea, prin ridicarea împotriva autorității papei, a corupției clerului și a dogmelor bisericii. Mișcarea, propagată rapid în nordul și centrul Europei, a scindat creștinismul occidental, dând naștere bisericilor reformatate sau protestante (luteranism, calvinism ș.a.), desprinse de catolicism. În Transilvania, luteranismul a cuprins orașele germane, iar calvinismul (denumit astfel după Jean Calvin, alt fondator al Reformei) a fost adoptat de mulți maghiari. Între 1556 și 1571, Reforma a fost susținută și propagată chiar de familia regală a Ungariei (regele Ioan Sigismund).

- 4 Traducerile publicate de Coresi conțin – de obicei în epiloguri – justificări ale folosirii limbii române. Citiți întrebările și informațiile următoare și arătați cum s-ar putea folosi fragmentul de la exercițiul 2 – în care referirea la limbă este făcută chiar în interiorul unei predici – ca argument în această dezbatere.

- De ce, la un moment dat, a început să se scrie în română?
- Pare de la sine înțeles ca românii să scrie în română. Totuși, în țările române se scria în slavonă; ce a declanșat ruptura cu această tradiție?
- Dezbaterea problemei a pus accentul fie pe cauze interne, fie pe cauze externe.

Cauze interne: dezvoltarea unor pături orășenești, negustorești, care nu cunoșteau slavona, dar aveau nevoie de scris din motive legate de profesie. Nici slujba și nici textele religioase destinate lecturii nu erau accesibile tuturor (uneori, se pare, nici preoților români, insuficient instruiți în slavonă). Totuși, în biserică – mai ales în oficierea slujbelor – tradiția este mai puternică decât inovația. În țările catolice, latina s-a menținut până mai târziu ca limbă liturgică, diferită de limbile naționale respective. Motivele interne explică deci mai ales apariția actelor juridice, a scrisorilor și a însemnărilor în română, dar sunt insuficiente pentru a justifica trecerea la română în textele bisericești.

Cauze externe: propaganda reformată căuta să-i atragă și pe românii ortodocși la noua biserică. Una dintre inovațiile Reformei a fost introducerea în serviciul religios a limbilor naționale. Cauzele externe par a fi fost decisive, în secolul al XVI-lea, pentru traducerea și tipărirea textelor religioase în română.

Adam și Eva, gravură de Marcel Chirnoagă (1930-2008)

TIPAR ȘI UNIFICARE LINGVISTICĂ

▪ Limba literară, baza ei dialectală

Prin textele scrise, s-a constituit treptat varianta cultă a limbii române: limba literară, mai îngrijită, tinzând să devină unitară. Prin manuscrisele copiate și recopiate, dar mai ales prin tipărituri, anumite structuri lingvistice deveneau modele de exprimare în română. Se consideră că limba română literară, chiar dacă a preluat elemente și din celelalte graiuri, are la bază varietățile lingvistice vorbite în Muntenia și Sudul Transilvaniei. Prestigiul variantei regionale muntenesti a fost asigurat mai ales de cărțile bisericești tipărite – mai întâi de Coresi la Brașov, apoi, în secolul al XVII-lea, de alți tipografi în Țara Românească (la Govora, Câmpulung, Mănăstirea Dealu etc.). A existat totuși o permanentă influență reciprocă a subdialectelor românești. De exemplu, prima traducere integrală a Bibliei a apărut la București în 1688, sub patronajul domnitorului muntean Șerban Cantacuzino, dar autorii ediției s-au folosit masiv de traducerea manuscrisă a moldoveanului Nicolae Milescu (pentru Vechiul Testament) și de traducerea publicată anterior în Transilvania – la Alba Iulia, în 1648 (pentru Noul Testament).

BIBLIA DE LA BUCUREȘTI [1688]

– fragment –

Derept aceea zic voao: Nu grijireți cu sufletul vostru ce veți mânca și ce veți bea, nici cu trupul vostru ce veți îmbrăca; au nu iaste sufletul mai mult decât hrana și trupul decât veșmintele? Căutați spre pasărele ceriului, că nu samănă, nici seaceră, nici adună în jicniță; și Tatăl vostru cel din ceriu le hrănește pre eale. Au nu sânteți voi mai mult osebiți de eale? Dară cine dentru voi, grijind, poate să adaogă preste vârsta lui un cot? Și pentru veșmânt ce vă grijiti? Socotiți crinii câmpului cum

NOTE LEXICALE

limbă, s.f. – (în text) neam, popor.

griji, vb. (și refl.) – a se îngrijora; a se îngriji.

jitniță sau **jicniță**, s.f. – hambar.

cresc: nu ostenescu, nici torcu. Iară zic voao că nici Solomon, întru toată slava lui, să îmbrăca ca unul dentr-acestea. Și, de iarba câmpului, astăz fiind și mâine în cuptoriu aruncându-se, și Dumnezeu așa îmbracă, au nu cu mult mai vârtos pre voi, puțin credincioși? Deci nu vă grijireț zicând: «Ce vom mânca?» sau «Ce vom bea?» sau «Cu ce ne vom îmbrăca?» Că toate acestea limbile cer, că știe Tatăl vostru den ceriu că vă trebuiesc acestea toate. Ce ceareț întâiu împărăția lui Dumnezeu și direptatea Lui și toate acestea se vor adaoge voao. Dirept aceaia, nu vă grijireț de mâine, că ziua de mâine griji-va de sine; destul e zilei răutatea ei. (Mathei, 6, 25–34)

Explicații lingvistice

Textul are unele particularități grafice (difongul *ea*: *hrăneaște*, *eale*, *ceareț*; *-u* final: *torcu*) despre care nu se știe dacă mai corespundeau pronunției sau erau doar o trăsătură a scrisului. Fonetic se remarcă și finala *-riu* (*ceriu*, *cuptoriu*). În morfologie, apar forme ulterior dispărute (imperativul negativ format cu infinitivul lung – *nu grijireți*), inversiuni (*griji-va*) etc.

DISCUTAREA TEXTULUI

1 Cât de accesibil vi se pare fragmentul?

2 Pentru a putea vorbi de importanța unei cărți în unificarea limbii, trebuie să dovedim puterea ei de circulație. În ce situații de comunicare credeți că ajungea textul românesc al Bibliei la receptori? Discutați, alegând dintre răspunsurile de mai jos sau descoperind altele:

* era citit în biserică * era citit acasă, de credincioși * era citat oral, în predici * era citat în scris, în alte lucrări.

3 Fiind vorba de o traducere, nu trebuie uitat că aspectul retoric-stilistic al textului aparține originalului. Totuși, el prezintă importanță și pentru limba română, pentru că, odată tradus, intră în bagajul cultural al cititorilor sau al ascultătorilor și poate deveni model pentru alte texte. Ce procedee stilistice identificați în fragment? Folosiți sugestiile de mai jos:

* întrebare retorică * vorbire directă * antiteză * metaforă * comparație.

DINCOLO DE TEXT: SECOLUL AL XVII-LEA

1 Citiți fragmentul următor, din cea mai veche traducere păstrată a unei celebre cărți populare. Arătați cum se combină în text elemente istorice și elemente fabuloase, de basm.

„Și de acolo, merse 5 zile și ajunseră la o țară cu apă limpede și dulce și frumoasă. Și puseră tabără acolo; și merse Alixandru să se scalde într-acea apă și intră în apă și merge; iară elu văzu unu pește mare venie la elu să-lu mănecă, și să întoarse napoi Alexandru de grăbi năfară și eși. Iară peștele sări după Alexandru până la uscatu și vru să să întoarcă la ape; iar Alexandru lu impresură, până sosiră voinicii, și-l uciseră și-l spintecară; și găsiră într-însul inima lui era câtă un ou de gânscă; era pîiatră năstemată. Și o puse în sulită noapte și lumina ca soarele noapte în locu de fălinar; iară solzii lui era ca aurul; și-l mănecară tătarii, iară prespe noapte, eșiră nește fete despletite; și îmblară împrejur de oste și plânge cu nește glasuri frumoase și minunate și grăe: «O împăratul nostru, cumu te ucise Alexandru Machidonu». Și plânge frumos.” (*Alexandria*, 1619-1620, jud. Brașov)

Ilustrație la o versiune germană din 1480 a *Alexandriei*

Stema lui Șerban Cantacuzino, în Biblia de la București

DICȚIONAR CULTURAL

Cărți populare – cărți medievale laice (romane, culegeri de maxime etc.), care au circulat, în Europa, traduse în mai multe limbi, în manuscris, începând din secolul al X-lea; ulterior au fost și tipărite. În țările române, cele mai celebre erau: *Alexandria*, *Fiziologul*, *Erotocritul*, *Esopia*, *Varlaam și Ioasaf*, *Bertoldo*. (Termenul „popular” nu este în acest caz sinonim cu „folcloric”, ci se referă la circulația largă a textelor respective.)

Alexandria – carte populară creată probabil în sec. al III-lea sau al II-lea î.H. în Egipt, cuprinzând o narațiune legendară a vieții lui Alexandru Macedon. A circulat intens în Evul Mediu. În țările române, a constituit până târziu (în secolul al XIX-lea) una dintre lecturile favorite în cercuri largi ale publicului.

Ecouri din sau despre *Alexandria*, cea mai răspândită carte populară la români, se află la numeroși scriitori din secolul al XIX-lea, între care: I. Heliade Rădulescu, C. Negruzzi, M. Kogălniceanu, D. Bolintineanu, I. Creangă, P. Ispirescu ș.a.

Ilustrație la *Alexandria* (Romanul lui Alexandru), manuscris armean din 1536